

Jurij Perovšek

NACIONALNOPOLITIČNI KONCEPTI SLOVENSКИH UNITARISTIČNIH SIL LETA 1923

Znano je, da nacionalne emancipacije slovenskega naroda v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (leta 1929 preimenovani v Kraljevino Jugoslavijo) ni pobijal le velikosrbski hegemonizem, ki je odločilno prispeval, da je imela prva jugoslovanska skupnost unitaren in centralističen državni razvoj, ampak so ji nasprotovale tudi tiste slovenske politične sile, ki so takšen razvoj v jugoslovanski državi bodisi v celoti, bodisi z manjšimi pridržki podpirale. Te sile so v dvajsetih letih predstavljale različne politične stranke, organizacije in strankarske frakcije, ki so zagovarjale takó načelo jugoslovanskega nacionalnega integralizma kot tudi centralistično državno ureditev, t. j. načeli, ki sta bili v Kraljevini SHS uveljavljeni tudi v ustavnopravnem pogledu. Uzakonila ju je Vidovdanska ustava, sprejeta 28. junija 1921, s katero je bila Kraljevina SHS opredeljena kot država enega (jugoslovanskega) naroda, v kateri predstavljajo Srbi, Hrvati in Slovenci zgolj »plemena« tega enotnega naroda. Hkrati je bil po tej ustavi vzpostavljen v Kraljevini SHS tudi strogo centralističen državni ustroj. Utemeljen je bil v upravni enotnosti državnega ozemlja, ki ni nikakor dopuščala oblikovanja nacionalno zaokroženih in historično že obstoječih upravnih enot. Nasproti temu je bila v kraljevini uveljavljena povsem aritmetična državno-upravna razdelitev, in sicer na posamezne administrativno-teritorialne oblasti z največ 800.000 prebivalci. Te oblasti niso trgale enotnega državnega ozemlja, saj so bile med seboj povezane z eno (beograjsko) državno oblastjo.¹ V enonarodno opredeljeni in centralistično zgrajeni Kraljevini SHS je tako vprašanje suverenega in enakopravnega položaja posameznih jugoslovanskih narodov postalo ključnega pomena za njihov svoboden nacionalni razvoj. To vprašanje je že na začetku dvajsetih let prevladalo v političnih odnosih znotraj prve jugoslovanske državne skupnosti, kazalo pa se je v stališčih, ki so jih posamezni politični subjekti, skladno s svojimi nacionalnopolitičnimi programskimi izhodišči, imeli o temeljnem državnem zakonu Kraljevine SHS — Vidovdanski ustavi.

Oblikovanje nacionalnopolitičnih konceptov, ki so usmerjali delovanje slovenskih političnih sil v Kraljevini SHS, je potekalo postopoma, kajti pogojeno je bilo z razvojem družbene, politične in državno-pravne problematike v novonastali državi. Ti koncepti, ki se v prvih letih obstoja kraljevine »večinoma šele polagoma razvijajo in konkretizirajo«,² so tako dobivali svojo vsebinsko osnovo ob različnih priložnostih, zlasti ob posameznih aktualnih političnih in državnih vprašanjih in v predvolilni dejavnosti, deloma pa so bili očrtani tudi ob ustanovitvi novih političnih strank, ki so nastale po letu 1918. Med temi političnimi vprašanji in dejavnostjo, ki je v letih neposredno po nastanku jugoslovanske države vzpodbujala k oblikovanju strankarskih nacionalnopolitičnih programskih načrtov, naj predvsem omenimo centralistični osnutek ustave, katera je predlagal ministrski svet v Beogradu januarja 1919, ustanovitev centralistične in unitaristične vsedrjavne Jugoslovanske demokratske stranke fe-

¹ Podrobneje o izvedbi in temeljnih značilnostih centralističnega državnega ustroja v Kraljevini SHS: Ferdo Culmčević, Državnopravna historija jugoslovanskih zemalja XIX. i XX. vije-ka. Druga knjiga. Srbija—Crna Gora—Makedonija, Jugoslavija 1918.—1945., Zagreb 1954, str. 265—266 (navajam: Culinović, Državnopravna historija), isti, Državnopravni razvitak Jugoslavije. Zagreb 1963, str. 183—185 (navajam: Culinović, Razvitak).

² Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918—1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, uredil Josip Mal, Ljubljana 1928, str. 358. (Navajam: Pivec, Programi političnih strank.)

bruarja 1919 v Sarajevu, volitve v Ustavodajno skupščino novembra 1920, ustavno razpravo v ustavnem odboru Ustavodajne skupščine februarja 1921 in na plenumu Ustavodajne skupščine od aprila do junija 1921, delne in splošne občinske volitve v Sloveniji v aprilu in maju 1921 ter občinske volitve v Ljubljani decembra 1922. Ob teh političnih trenutkih so namreč slovenski politični subjekti zasnovali svoje nacionalne programe,³ toda odločilni vzgib, ki je brez-pogojno terjal, da so v celoti osmislili ter natančno izdelali nacionalnopolitične programske načrte, je predstavljalo šele sprejetje Vidovdanske ustave, ki je Slovincem odrekla nacionalni obstoj, v politično življenje pa z vso težo postavila nacionalni problem. Slovenske politične sile so se na sprejem Vidovdanske ustave in s tem na zakonsko podprto uvedbo jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma odzivale — seveda različno — že v letu 1921, enako pa tudi v letu 1922,⁴ svoje poglede na nacionalno problematiko v jugoslovanski državi pa so v okviru jasno izdelanih nacionalnopolitičnih načrtov izoblikovale leta 1923. 18. marca 1923 so namreč bile volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS, prve parlamentarne volitve, razpisane po sprejemu Vidovdanske ustave. S temi volitvami so tako dozorele politične razmere, v katerih so vsi slovenski politični dejavniki v programskem pogledu dokončali in nato predstavili svoje nacionalnopolitične koncepte. V njih so se opredelili do obeh temeljnih vprašanj, ki sta v tedanji jugoslovanski skupnosti bistveno zadevali slovenski nacionalni problem: do vprašanja jugoslovanske nacionalne enotnosti oziroma obstoja različnih nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS in do vprašanja oblike državne ureditve.

V tej razpravi bomo opozorili na to, kako so v času po razglasitvi kraljevega ukaza o razpisu volitev v Narodno skupščino (konec decembra 1922),⁵ svoj odnos do teh vprašanj izoblikovali tisti slovenski politični dejavniki, ki so v nacionalnem vprašanju zagovarjali unitaristični in centralistični programski koncept.⁶ V razpravi je upoštevano obdobje do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ) v Sloveniji (15. aprila 1923), ki predstavlja eno izmed političnoorganizacijskih razmejitvenih črt v preučevanju unitarizma pri Slovencih. Preko NDSJ je namreč v slovenskem političnem prostoru pričela ponovno delovati prepovedana KPJ,⁷ ki je v prvih letih jugoslovanske države

³ O izgrajevanju nacionalnopolitičnih konceptov v slovenski politiki v letih 1918—1922 glej podrobneje Pivec, Programi političnih strank, str. 359—362, 364, 366, 368, 370, Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, Ljubljana 1965, str. 202, 204—208 (navajam: Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji), Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977, str. 234—239, 251, 333—338, 363, 365, 369—370, 373—375, 388—391 (navajam: Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje), isti, Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918—1929, I. knjiga, Maribor 1986, str. 94, 95, 108—110, 188—194 (navajam: Zečević, Na zgodovinski prelomnici), Janko Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII, 1971—1972, št. 1—2, str. 223—227 (navajam: Prunk, Zveza delovnega ljudstva), isti, Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1—2, str. 119—120 in isti, Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politiki misli od 1848 do 1945, Ljubljana 1986, str. 51, 65.

⁴ O tem glej Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 89, 90, 95, 110, 114, 141, 142, 203—204; Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 220—221, 228.

⁵ Volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS na dan 18. marca 1923, so bile razpisane z ukazom kralja Aleksandra I. z dne 21. decembra 1922. Ukaz o razpisu volitev v Narodno skupščino je bil najprej razglašen v Službenih Novinah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 22. decembra 1922, v Sloveniji pa je ta ukaz razglasil Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo 28. decembra 1922. (Glej Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, letnik IV., 28. 12. 1922, št. 131, 433.)

⁶ Na tem mestu želim opozoriti, da je historično jezikovno obdelano vprašanje, na kakšen način so po razglasitvi ukaza o razpisu volitev v Narodno skupščino obravnavali vprašanje jugoslovanske nacionalne enotnosti oziroma obstoja različnih nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS in s tem povezano vprašanje oblike državne ureditve tisti slovenski politični dejavniki, ki so nasproti ustavno uzakonjenemu jugoslovanskemu nacionalnemu unitarizmu in državnemu centralizmu terjali nacionalno emancipacijo slovenskega naroda ter na osnovi jasno postavljenega avtonomističnega, pa tudi federalističnega državnopravnega programa vključili v svojo politično akcijo zahtevo po slovenski nacionalni samoodločbi v Kraljevini SHS. — O tem glej Jurij Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 — april 1923), Zgodovinski časopis, 38, 1984, str. 5—27. (Navajam: Perovšek, Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki.)

⁷ V zvezi z ustanovitvijo NDSJ v Sloveniji je potrebno opozoriti, da je pred njenim nastankom večji del slovenskih komunistov politično že legalno deloval preko posebne Socialistične

poudarjeno zagovarjala jugoslovanski nacionalni integralizem, v pogledu državne ureditve pa centralistični državnopravni koncept.⁸ Toda že kmalu po ustanovitvi NDSJ v Sloveniji se je KPJ odločila kritično preučiti svoje poglede na nacionalno vprašanje.⁹ Te poglede je opustila v okviru široke in javne teoretiskopolitične razprave vseh jugoslovanskih komunistov, ki je o nacionalnem

stranke delovnega ljudstva (SSDL), ki jo je skupaj s t. i. »Zarjani«, ljubljansko krajevno frakcijo Socialistične stranke Jugoslavije, ustanovilo slovensko pokrajinsko vodstvo KPJ 21. januarja 1923. Tedanje vodstvo KPJ v Sloveniji je pri tem izhajalo iz svoje ocene, ki je v tistem času predstavljala izjemo v evropskem in jugoslovanskem komunističnem gibanju. Menilo namreč je, naj bi temeljila legalna stranka, preko katere bi delovali komunisti, na zlitju komunističnega gibanja z reformističnimi skupinami znotraj delavskega razreda, pri čemer naj bi bila ilegalna in samostojna KPJ sploh odveč. Taka usmeritev je slovensko komunistično vodstvo privedla v razcep s CK KPJ, ki je nasprotno zagovarjal stališče, da je potrebno ustanoviti le tako zakonito delavsko stranko, ki bi bila pod izključnim političnim vodstvom KPJ. Razcep je postal očiten, ko je z ustanovitvijo posebne SSDL vodstvo slovenskega komunističnega gibanja povsem jasno pokazalo, da zavrača vključitev v že obstoječo NDSJ, katero je na osnovi svojega gledanja na politični značaj in vlogo zakonite delavske stranke, KPJ za druge dele države ustanovila 13. januarja 1923. Ta samosvoja idejna, politična in organizacijska usmeritev slovenskega pokrajinskega vodstva KPJ se je obdržala do 15. aprila 1923, ko je na konferenci SSDL v Ljubljani prevladal strogo revolucionarni koncept KPJ. Konferenca je sklenila, da se vključijo vsa SSDL v NDSJ, najbolj vidni zagovorniki povezovanja revolucionarnega delavskega razreda z reformističnim pa so bili izključeni iz KPJ. — (Podrobneje o nastanku in delovanju SSDL ter idejnopolični usmeritvi, ki je tedanje vodstvo KPJ v Sloveniji navedla k ustanovitvi posebne legalne delavske stranke: Metod Mikuz, Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do začetka 1929) v stari Jugoslaviji, Zgodovinski časopis, IX, 1955, str. 116—118, isti, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 248—249, Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str. 218, 219, isti, Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 — april 1923, posebnost v razvoju KPJ, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924, Ljubljana 1975, str. 53, Dušan Lukač, Radnički pokret in Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941, Beograd 1972, str. 95, Janko Pieterski - Branko Božič, Politična in socialna zgodovina Jugoslavije, Maribor 1975, str. 50—51, ista, Delavsko gibanje in Zveza komunistov Jugoslavije, Maribor 1984, str. 74, Miroslav M. Nikolić, Komunistička partija Jugoslavije od Obznane do osnivanja NRPJ, Beograd 1979, str. 384—386, France Filipić, Nekaj podatkov o razvoju KPJ v Sloveniji med leti 1920—1924, Komunist, 11. 4. 1980, Teoretična priloga, januar—april 1980, str. 20, isti, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939, 1. knjiga, Ljubljana 1981, str. 111, 114. O tem pišeta tudi Toma Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije (1921—1929), Beograd 1974, str. 164—166 (navajam: Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije) in Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 141, 142).

Ob povedanem lahko na tem mestu na kratko opozorimo tudi na stališča, ki sta jih SSDL oziroma tedanje slovensko komunistično vodstvo, zastopala v nacionalnem vprašanju. SSDL, ki je sodelovala na volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923, je na nacionalno vprašanje že gledala na način, ki je odstopal od taktik še vedno veljavne unitarnocentralističnega nacionalnega koncepta KPJ. Zavračala je državni centralizem, deloma pa tudi že načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti. Toda pri tem SSDL in vodstvo KPJ v Sloveniji še nista izvršila odločilnega preboja v gledanju na jugoslovanski nacionalni problem. SSDL ni vedno — in tudi ne dosledno — gledala na posamezne jugoslovanske narode kot na posebne nacionalne skupnosti, ampak jih je precejkrat imela le za t. i. »plemena«. Podobno še ni uspela oblikovati federativnih nacionalnoprogramskih zamisli, kajti njena zahteva po reviziji Vidovdanske ustave in tudi novi državni preureditvi jugoslovanske skupnosti se je v državnopravnem pogledu ustavljala pri zakonodajni avtonomiji Slovenije, t. j. pri zahtevi, ki sta jo ob volitvah v Narodno skupščino leta 1923 npr. postavljala tudi Narodnosocialistična stranka in Prepeluhovo Združenje slovenskih avtonomistov. (Tako gledanje SSDL na nacionalni problem v jugoslovanski državi razkrivajo najbolj značilni članki in programske izjave, objavljene v Delavskih novicah in Zarji v času med 21. januarjem in 15. aprilom 1923. — Glej Delavske novice, 25. 1. 1923, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji, Prehodni Delovni Program Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; 1. 2. 1923, Hlapci absolutističnega centralizma, Glavar klerikalizma na pohodu; 8. 2. 1923, Vodstvo Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva: Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi; 23. 2. 1923, Naši shodi; 2. 3. 1923, SSDL in volitve; 8. 3. 1923, Delovno ljudstvo Slovenije se zbira pod rdeč prapor SSDL; 15. 3. 1923, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva, Kmetom za volitve v premislo; 23. 3. 1923, Volilcem Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva, Kaj sedaj?; 29. 3. 1923, Pašić-Radić-Korošec ali pa Pašić-Fribičević, in Zarja, 27. 1. 1923, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani, Republika in republika. Glej tudi Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Letaki 1919—1934, leto 1923, IX-55-56 (taka SSDL) — Delovnemu ljudstvu: Ročnim in duševnim delavcem, nameščencem in malim obrtnikom Ljubljane in industrijskih krajev; Delovnemu ljudstvu na kmetih).

O unitarnocentralističnih političnih konceptih, ki jih je v nacionalnem vprašanju zagovarjala KPJ v prvih letih svojega obstoja, je bilo v zadnjih petindvajsetih letih, ko je slovensko in jugoslovansko zgodovinsko pričelo stopnjevano preučevati nacionalno politiko KPJ, že precej napisanega. Iz obsežne zgodovinske literature o tej problematiki naj zato opozorimo le na najpomembnejše znanstvene obdelave prvotnega unitarističnega in centralističnega nacionalnopolitičnega programa KPJ. Začetno unitarnocentralistično gledanje KPJ na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII, 1967, str. 277—316, Dušan Lukač, Radnički pokret in Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941, Beograd 1972, Gordana Vlačić, KPJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji 1919—1929 (Rasprave), Zagreb 1974, ista, Revolucija i nacije, Zagreb 1978, ista, KPJ i problemi revolucije (Rasprave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata), Zagreb 1978, Desanka Pešić, Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje (1919—1935), Beograd 1983 ter Latinka Perović, Od centralizma do federalizma, KPJ u nacionalnom pitanju, Zagreb 1984.

⁸ Sklep o tem, naj »Centralni partijski svet... napoti vse tovariše, ki se ukvarjajo z narodnim in plemenskim vprašanjem, da odpro v partijskem tisku načelno obravnavo teh vprašanj, da bi prihodnje plenarno zasedanje PS lahko sprejelo temeljno resolucijo o narodnem in plemenskem vprašanju v Jugoslaviji«, je sprejela II. državna konferenca KPJ, ki se je zbrala na Dunaju med 9. in 12. majem 1923. — Glej Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Gradivo Kominterne, B-2, Sklep konference k referatu o političnem položaju.

problemu potekala v glasilih legalne NDSJ vse do konca leta 1923.¹⁰ V tej razpravi je prevladala ugotovitev, da je Jugoslavija mnogonacionalna država, ki jo bolj kot drugi problemi ogrožata predvsem nacionalno vprašanje in velikosrbski unitarnocentralistični hegemonizem, hkrati pa se je uveljavilo tudi prepričanje, da se mora KPJ postaviti na stran zatiranih nesrbskih narodov, se boriti za pravico samoodločbe vsakega jugoslovanskega naroda posebej, v vprašanju državne ureditve pa se odločno zavzeta za federativni državnoopravni princip.¹¹ S tem je KPJ izstopila iz tabora jugoslovanskih unitarističnih in centralističnih sil in tako tudi na Slovenskem ni več nastopala kot politični dejavnik, ki bi zanikal slovensko nacionalno vprašanje ter slovenskemu narodu odrekal svoboden nacionalni razvoj. Ker je bil v Sloveniji začetek teh korenitih sprememb v nacionalnem programu KPJ (h katerim so bistveno pripomogli prav slovenski komunisti) časovno skoraj neposredno povezan z ustanovitvijo NDSJ, se naša razprava ob tej zarezi tudi ustavlja, saj je tedaj v slovenski politiki nastalo novo razmerje med unitarističnim in avtonomistichofederalističnim gledanjem na nacionalni problem. Zožen je namreč bil krog centralističnih in unitarističnih političnih sil, slovenski unitarizem pa je dokončno ostal brez enega izmed svojih nosilcev, ki je pred tem dalj časa predstavljal njegovo zanesljivo oporo.

* * *

V času po razglasitvi kraljevega ukaza o razpisu volitev v Narodno skupščino, so med slovenskimi političnimi strankami in organizacijami, ki so zagovarjale unitarnocentralistična stališča, oblikovale vsebinsko najbolj enotne nacionalnopolitične programe tiste, ki so sodile v tabor liberalnih političnih sil: januarja 1923 obnovljena Narodno napredna stranka (NNS),¹² slovenski del Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in Organizacija jugoslovanskih nacionalista (Orjuna), bojna formacija jugoslovanskega unitarističnega in centralističnega meščanstva, ki je svoje delovanje sicer opredelila »izven vseh strankarskih, razrednih in verskih interesov«,¹³ v Sloveniji pa se je »neposredno naslanjala na tradicijo in aktualno politiko slovenske liberalne buržoazije«. ¹⁴ Kar zadeva ključna vprašanja, ki so odločala o nacionalnopolitični usmeritvi posameznih političnih strank — t. j. v odnosu do Vidovdanske ustave, in vprašanju jugoslovanske nacionalne enotnosti oziroma obstoju različnih nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS ter v vprašanju oblike državne ureditve so bili s pogledi NNS, JDS in Orjune izenačeni tudi nacionalnopolitični koncepti slovenskega dela Pašičeve Narodno radikalne stranke (NRS) ter pokrajinske orga-

¹⁰ To pomembno razpravo jugoslovanskih komunistov, ki so jo vodili o nacionalnem vprašanju v drugi polovici leta 1923, je slovensko in jugoslovansko zgodovinsko še posebej pozorno obravnavalo v času stopnjevanega preučevanja nacionalne politike KPJ. Znanstveno najbolj poglobljeno so o tej razpravi v že navedenih delih (glej op. 8) pisali zlasti Janko Pleterski, Dušan Lukač, Desanka Pešič in Latinka Perović.

¹¹ Na tem mestu je potrebno opozoriti, da je omenjena razprava o nacionalnem vprašanju v celoti znanstveno objavljena v zborniku Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek, v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović, Ljubljana 1990, 435 str. S tem je omenjena razprava v celoti dostopna strokovni in širši javnosti na ustrezen način, saj so se posamezni raziskovalci nacionalne politike KPJ doslej odločali le za delne in nekomentirane objave. — Glej: O nacionalnem pitanju. Zbornik tekstova. Priredila Miloš Nikolić i David Atlagić, Beograd 1987; Nacionalno pitanje u delima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ-SKJ. Priredili Leopold Kobsa, Vjekoslav Koprivnjak i Ines Saškor, Zagreb 1978; Gordana Vlačić, Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje (1919—1927), Zagreb 1984; ista. Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje (1919—1927), II. dopunjeno izdanje, Zagreb 1987; Sima Marković, Tragizam malih naroda. Spisi o nacionalnom pitanju. Priredila i predgovor napisala Desanka Pešič, Beograd 1985.

¹² Do ponovnega prevzema imena stare Narodno napredne stranke, ki je obstajala do konca junja 1918. je znotraj liberalnega tabora prišlo potem, ko se je v januarju 1923 Jugoslovanska demokratska stranka razcepila na dve krili — na krilo »stariinov«, ki se je politično organiziralo kot obnovljena Narodno napredna stranka in obdržalo Slovenski narod kot svoje uradno glasilo, in na krilo »mladinov«, ki so ostali v Jugoslovanski demokratski stranki s svojim glasilom Jutro. — Podrobneje o tem glej Zečević. Na zgodovinski prelomnici, str. 89.

¹³ Statut in program organizacije jugoslovanskih nacionalista, Ljubljana 1923, str. 3. (Navajam: Statut in program Orjune.)

¹⁴ Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 118.

nizacije Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ) oziroma njenih frakcij v Sloveniji.¹⁵

Vše te stranke in Orjuna so izrecno podpirale ustavno uveljavljeno načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti. Tega pri liberalnih političnih subjektih ni izpodbijalo niti dejstvo, da je Narodno napredna stranka v svojem programu še ločevala slovenski narod kot kulturno in t. i. jugoslovanski narod kot politično enoto. V svojem programu, sprejetem na zboru zaupnikov NNS 16. februarja 1923 v Ljubljani, je namreč opozarjala, da je »slovenski narod . . . iz lastne svoje kulturne sile iz malega rodu zrasel v narod, je tu, in nihče ga ne more zanikati.« Dodajala je, da ima »kot kulturna edinica . . . svoja naravna in privzgojena mu svojstva, ki ga opredeljujejo od naroda hrvatskega in naroda srbskega«. Za NNS je to bil predvsem njegov jezik, Prešernov jezik, ki je zrasel v književnega in ki ga lahko uporabljajo ne le pesniki in leposlovci, marveč tudi znanstveniki. Toda kljub temu je bila prepričana, da postane v »naravnem razvoju . . . sčasoma vsa naša nacija enotna kulturna edinica«. Zato je bilo po programu NNS predvsem potrebno, da medsebojno spoznavanje, razumevanje »in iskreno bratsko sporazumevanje . . . služi misli ujedinjenja Slovencev, Hrvatov in Srbov v en politični narod.« Zakaj »tako ujedinjenje bo vzgojilo v narodu ono **enotno državno in nacionalno zavest**, ki naj sta temelj naši državi.«¹⁶ Tako je torej po NNS pomenilo »biti pripadnik jugoslovanskega naroda nekaj višjega kakor pripadnik slovenskega naroda«. Na tej osnovi je NNS tudi ocenjevala, da nacionalne zavesti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih, zlasti pa pri prvih dveh »sedaj v svobodni Jugoslaviji ne potrebujemo«, Slovenci, Hrvati in Srbi pa bi morali svoje nacionalne občutke nadomestiti z enotno mislijo o pripadnosti »**k nemu prebivalstvu ene države!**« To naj bi bil »novi narodnostni občutek, naša nova nacionalna zavest«. NNS je zato povsem jasno menila, da Slovincem ni več potrebno poudarjati in poglobljati »specifične slovenske nacionalne zavesti«, saj je ta že izpolnila svojo zgodovinsko nalogo braniti slovensko prebivalstvo Štajerske, Kranjske in Primorske pred tujim raznarodovanjem, s tem pa naj bi postalo tudi kultiviranje »posebne slovenske nacionalnosti« odveč.¹⁷

Podobna stališča je zagovarjal tudi slovenski del JDS. Jugoslovanska demokratska stranka se je zavzemala, naj se »narodna misel« in državna enotnost ne izvedeta samo z ustavo ter državno organizacijo in raznimi ustanovami, marveč tudi »v duši in srcu« vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev tako, da bi se ustvarili »**ena narodna duša in ena državna zavest**«. Poudarjala je, da je bila ustanovljena »z vzvišenim idealom narodnega edinstva«, zato je bila njena skrb predvsem odstraniti vse, »**kar nas razdvaja**« in negovati vse, »**kar nas spaja**«. S tem se je seveda brezpogojno odločila, »**da čuva in utrdi narodno ter državno edinstvo**«. ¹⁸

Med liberalnimi političnimi subjekti je težnje k jugoslovanski nacionalni enotnosti najbolj ostro poudarjala Orjuna, ki je nepopustljivo zahtevala en, »integralno ujedinjeni **Jugoslovanski Narod**«. ¹⁹ Nacionalna enotnost je bila zanjo povsem naraven proces, katerega ne more preprečiti nobena sila, ne notranja,

¹⁵ Socialistična stranka Jugoslavije je nastala 18. decembra 1921, ko so se v Beogradu, na konferenci predstavnikov glavnih odborov do tedaj samostojnih socialnodemokratskih strank vanjo združile Jugoslovanska socialnodemokratska stranka iz Slovenije, Socialnodemokratska stranka Jugoslavije (v njej so bili združeni desni socialisti iz Hrvaške, Slavonije, Banata, Bačke ter t. i. »zvonaši« iz Bosne in Hercegovine) in Socialistična radniška partija Jugoslavije (v njej so bili zbrani centrušaši iz Srbije in Bosne). — O vzrokih in razvoju, ki je privedel do cepljene sprva enotne pokrajinske organizacije SSJ v Sloveniji in do oblikovanja posameznih frakcij v tej organizaciji glej Mikuž, Razvoj slovenskih političnih strank, str. 121, 123–125 in Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije, str. 97–98, 107–109, 135–139.

¹⁶ Slovenski narod, 20. 2. 1923, Program Narodno-napredne stranke, II. — Podčrtano v Slovenskem narodu. (Navajam: SN).

¹⁷ SN, 8. 4. 1923, O nacionalni in državni konsolidaciji.

¹⁸ Jutro, 17. 1. 1923, Jugoslovanskemu narodu! Volilni proglas Demokratske stranke. Glej tudi Domovina, 19. 1. 1923, Jugoslovanskemu narodu! Iz volilnega proglaša Demokratske stranke.

¹⁹ Orjuna, 1. 1. 1923, Kdo smo in kaj hočemo?

ne zunanja.²⁰ Zato je bil eden njenih osnovnih programskih ciljev »pomagati pri zgraditvi edinstvenega rasonacionalnega tipa in izrazite jugoslovanske nacije«. ²¹ Pri tem naj bi graditev popolnega jugoslovanskega tipa temeljila že v članstvu samem. Obstajala bi »v kulturnem, fizičnem, etičnem in socialno ekonomskem smislu«. ²² Tako bi delo Orjune lahko omogočilo, »da bo jugoslovanska zavest v narodu fiksirana kot neodoljiv instinkt«. V tem smislu bi se posebej nanašalo tudi na vzgojo mladine, da odkriva v sebi »posamezne energije in jih razvija v rasni jugoslovanski tip, ki naj se izkaže v službi funkcije nacionalnega organizma«, odpiralo pa bi tudi reševanje političnih, kulturnih, gospodarskih in socialnih vprašanj, in sicer »v soglasju z našim narodnim življenjem«, kar naj bi nato kazalo »npr. skupno ime države, skupen književni jezik itd.« ²³

Enako kakor liberalni politični subjekti so tudi slovenski del NRS, pokrajinska organizacija SSJ ter njene frakcije v Sloveniji dosledno podpirale načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti. Tako se je slovenski del Narodno radikalne stranke »v najširšem smislu« opredelil za nacionalno enotnost in izjavil, da ta stranka »temelji na stališču doslednega narodnega in državnega jedinstva«. ²⁴ Pri tem je precej zanimivo in večplastno utemeljeval nacionalno enotnost v jugoslovanski državi. Slovenski radikali so namreč sodili, da je razprava o vprašanju »ali smo Slovenci, Srbi, Hrvati . . . en narod, ena celota, ali tri edinice, tri separatna plemena ali pa kaj drugega . . . za resnega politika zelo smešna ali pa milo rečeno čudna«. Zato je bilo zanje »sumljivo« celo pisanje o bratstvu in bratski slogi, saj je po njihovem vsako poudarjanje bratstva v sebi že vsebovalo zanikanje enotnosti. »Če smo eno, nismo bratje, če smo bratje, nismo eno« — je bila njihova sodba. Zaradi tega nikakor niso želeli »biti kot bratje, ampak kot en narod«, kajti, če se »pričnemo deliti na tri brate, se lahko delimo na pet, na sedem in ne vem koliko«. To pa ni pomenilo nič drugega kot da beseda o »Bratstvu« služi slabo ideji narodnega edinstva.

Tudi imena Slovenec, Hrvat, Srb niso bila za slovenske radikale »ne plemenska, ne kulturna imena«, ampak »čisto politična«. To so pojasnjevali s tem, da so pač tisti Južni Slovani, ki so prišli pod oblast nemških grofov, obdržali staro ime 'Slovenci', medtem ko naj bi bili Srbi tisti, ki so prišli pod oblast srbskih vladarjev ali pa so bili pod vplivom srbske tradicije. »Slovenec', 'Hrvat', 'Srb'« naj bi torej bila zgolj tri politična imena, nastala v zgodovini, »kakor npr. Hessen-Darmstadt, Lippe-Detmold itd.« Slovenski radikali so odločno oporekali tudi temu, naj bi posamezni deli Južnih Slovanov »razvili samostojno kulturo«, čeprav so sicer priznavali, da so z leti sprejeli nekaj posebnih kulturnih »nijans«. Tako gledanje jih je privedlo k pozivu, da mora biti brezplodnemu prerekanju »ali smo eno, ali smo trije . . . enkrat konec«, enako kot mora biti konec tudi predsodkom »o kulturnih razlikah«. Po njihovem prepričanju je bil za tak poziv najbolj dostopen preprost človek, »ki se hitro prilagodi 'tuji' srbski kulturi ter se v par tednih počuti med Srbi kakor domačin«. Zato so klicali — »več zavesti v nas in ponosa: Jaz sem Jugoslovan!« ²⁵

Načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti je bilo programsko vodilo tudi znotraj slovenske pokrajinske organizacije SSJ. Ta organizacija se v prvih letih po ustanovitvi Socialistične stranke Jugoslavije ob nacionalnem vprašanju sicer ni posebej ustavljala in tudi ni posebej poudarjala centralističnih in unitarističnih stališč SSJ, kajti vedela je, da so v Sloveniji nepopularna. ²⁶ Očitno

²⁰ Orjuna, 18. 2. 1923, Ljubo D. Jurković, Preporod našega naroda.

²¹ Statut in program Orjune, str. 3. Primerjaj tudi Orjuna, 14. 1. 1923, Jovica M. Silobrtič, Jugoslovanski rasni tip.

²² Statut in program Orjune, str. 34.

²³ Prav tam, str. 34–35.

²⁴ Samouprava, 24. 2. 1923, Slovenija v Radikalnem taboru.

²⁵ Jutarnje novice, 15. 2. 1923, Trije in eno. (Navajam: JN). Glej tudi Samouprava, 17. 3. 1923, Brezplodno prerekanje, ali smo en narod ali tri plemena.

²⁶ Milenković, Socijalistička partija Jugoslavije, str. 669.

je sodila, da je dovolj, če se o njih opredeljuje centralno strankino vodstvo,²⁷ nasprotovala pa jim seveda ni, saj je — kot je zapisala marca 1923 — na slovenskem ozemlju poslovala kot organski samoupravni del SSJ.²⁸ Enako so se ravnale tudi posamezne frakcije SSJ v Sloveniji, le da so v razliko s pokrajinskim tajništvom SSJ med drugim objavile tudi volilni razglas, ki ga je Glavni odbor SSJ oblikoval januarja 1923, predstavljal pa je »povzet in za to prilagojen minimalni program SSJ«. ²⁹ Razglas, ki je poudarjal, da se je SSJ »izjavila za edinstvo države in naroda«, je v svojem glasilu Rdeči prapor objavila ljubljanska oblastna frakcija SSJ,³⁰ kateri je pomenilo »pripadništvo SSJ... brezpogojno deklaracijo za program in statut stranke«. ³¹ Ta razglas je objavila tudi Enakost, glasilo mariborske oblastne frakcije SSJ,³² ki je že kmalu potem, ko je bil oblikovan, na svojem izrednem oblastnem zboru podprla njegova temeljna načela in konkretna gesla. ³³ Volilni razglas Glavnega odbora SSJ je bil objavljen tudi v Zarji, glasilu ljubljanske krajevne frakcije SSJ,³⁴ toda do te objave je prišlo že po 21. januarju 1923, t. j. po združitvi te frakcije s komunisti, zbranimi ob glasilu Delavske novice v Socialistično stranko delovnega ljudstva. Zato na objavo volilnega razglaš Glavnega odbora SSJ v Zarji ne moremo gledati kot na pristajanje socialistov ljubljanske krajevne frakcije SSJ na nacionalnopolitični koncept Socialistične stranke Jugoslavije, saj so t. i. 'Zarjani' tedaj v nacionalnem vprašanju zastopali programska načela SSDL.³⁵ To so tudi posebej poudarili, ko so naročali svojim pripadnikom, »da gredo med narod s programom, ki ga je izdala... Socialistična Stranka Delovnega Ljudstva«. ³⁶

Podobno kot v vprašanju nacionalne enotnosti oziroma obstoju različnih nacionalnih individualnosti v jugoslovanski državi so se ujekali pogledi NNS, JDS, Orjune, slovenskega dela NRS ter SSJ in njenih frakcij v Sloveniji v odnosu do Vidovdanske ustave. To je konkretno pomenilo, da so se enako opredelile glede vprašanja, ki je zadevalo t. i. revizijo ustave in s tem seveda tudi problem državne ureditve v Kraljevini SHS. Vse omenjene stranke, organizacije ali njihove frakcije so odklanjale vsako vsebinsko spreminjanje obstoječih unitarističnih in centralističnih ustavnopravnih načel. NNS je tako naravnost izrazila s pogojevanjem morebitne revizije Vidovdanske ustave. Menila je, naj se ustava spremeni v primeru, če se izkaže, da ne odgovarja dejanskim razmeram. ³⁷ Tudi NRS je načelno dopuščala možnost, da bi bilo potrebno ustavo, »v kakšni stvari« spreminiti, da bi se torej nekatere ustavne odredbe zamenjale z drugimi, kar pa ne bi smelo škodovati varnosti in celovitosti države. Če bi na ta način zavladala »med vsemi glavnimi deli naroda« mir in sloga, bi tako NRS bila pripravljena pristati na take, vnaprej točno določene spremembe. ³⁸ Toda kljub temu revizija ustave — po besedah dr. Milana Stojadinovića, nosilca kandidatne liste NRS za volilno okrožje Maribor—Celje — ne bi rešila nobenega

²⁷ Prav tam. — Zaradi takih ocen verjetno tudi ni Naprej, glasilo SSJ, katero je v imenu pokrajinskega tajništva SSJ izdajal Zvonimir Bernot, objavilo volilnega razglaš Glavnega strankinega odbora SSJ iz januarja 1923, v katerem je bilo poudarjeno, da se je »Socialistična stranka izjavila za edinstvo države in naroda«. Ta razglas je bil vodstvu pokrajinskega tajništva SSJ v Sloveniji sicer poznan, saj je tipkopis tega razglaš ohranjen v osebnem arhivu Zvonimirja Bernota. (Glej Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, osebni arhiv Zvonimirja Bernota, leto 1923, tipkopis razglaš Glavnega strankinega odbora SSJ, Sodrugi, delavci, socialisti! — Podčrtano v razglasu.)

²⁸ Program in pravilnik Socialistične stranke Jugoslavije, Ljubljana 1923, str. 17. (Navajam: Program in pravilnik SSJ.)

²⁹ Milenković, Socialistička partija Jugoslavije, str. 147.

³⁰ Rdeči prapor, 6. 3. 1923, Glavni strankin odbor SSJ, Sodrugi, delavci, socialisti! — Podčrtano v Rdečem praporu. (Navajam: RP.)

³¹ RP, 17. 2. 1923, Kaj smo?

³² Enakost, 16. 2. 1923, Glavni strankin odbor SSJ, Sodrugi, delavci, socialisti!

³³ Glej Enakost, 5. 2. 1923, Oblastni zbor SPJ in KDZ. Poročilo o izrednem oblastnem zboru, ki se je vršil 28. januarja 1923 v Mariboru.

³⁴ Glej Zarja, 24. 2. 1923, Volilni oklic SSJ.

³⁵ O nastanku SSDL in stališčih, ki jih je zagovarjala v nacionalnem vprašanju glej podrobneje op. 7.

³⁶ Zarja, 17. 2. 1923, V volilni boj!

³⁷ SN, 17. 2. 1923, Zbor zaupnikov Narodno-napredne stranke v Ljubljani.

³⁸ JN, 28. 2. 1923, Nikola P. Pašić, Volilni proglaš Narodne radikalne stranke.

gospodarskega, kulturnega ali socialnega problema, marveč bi predstavljala zgolj »ubijanje dragocenega časa«. ³⁹ Za pripadnike NRS je namreč pomenilo vsako odstopanje od že uveljavljenih ustavnih načel »smrt narodnega in državnega edinstva«, zato so bili odločeni vztrajati »pri politiki, ki jo narekuje izvedba Vidovdanske ustave«. ⁴⁰

Isti namen je imel tudi slovenski del JDS. Kot je 18. februarja 1923 na zboru zaupnikov JDS iz ljubljanske in mariborske oblasti v Ljubljani napovedal predsednik načelstva ljubljanske oblastne organizacije JDS, dr. Gregor Žerjav, je namreč v primeru, da bi postala revizija ustave nujna, JDS namerala prepričati, da se v ustavi pojavi kaj, »kar bi moglo spraviti v dvom državno in narodno edinstvo, kulturno ujedinjenje vsega jugoslovanskega naroda«. ⁴¹ Sicer pa je JDS menila, da bi bila revizija ustave »v tem trenutku ... prenačljena in trošenje sil, ki so tako potrebne za gospodarsko ureditev države«. Prenajljena bi bila zlasti zato, »ker bi se opirala na državnopravne in plemenske strasti, ne pa na izkustvo, ki bo dano po par letih«. Tako je pristajala le na spremembe tistih ustavnih določb, »ki bi se dale menjati, ne da bi trpelo narodno in državno jedinstvo«, in če bi se »plemenska fronta omejila na zahteve v tem okviru«, bi zanj nov kompromis »ne bil izključen«. ⁴²

V nasprotju s slovenskim delom JDS pa ni dopuščala Orjuna nobene možnosti za spreminjanje že veljavnih ustavnih načel. Njeni pripadniki so namreč poudarjali, da je predvsem načelo narodne in državne enotnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev posebej »izraženo in uzakonjeno v Vidovdanski ustavi«, ki je »zrušila vse plemenske ograje«. ⁴³ Zato so v zvezi z vprašanjem ustavne revizije zagovarjali kvečjemu tako revizijo ustave, »katera nam bode dala še večje garancije za državno edinstvo ... katera bode uničila kratkomalo vse one razorne sile, katere delujejo zavedno ali nezavedno proti našemu narodnemu edinstvu in naši edinstveni narodni državi«. ⁴⁴

Manj ostro kot Orjuna, vendar pa vsebinsko enako kakor ostale slovenske unitaristične in centralistične politične sile, so o reviziji Vidovdanske ustave sodile slovenska pokrajinska organizacija SSJ ter njene posamezne frakcije. Tako je socialistični poslanec dr. Milan Korun v svojem poročilu za pokrajinski zbor SSJ (zbral se je 6. in 7. januarja 1923 v Celju) opozarjal, da so socialisti sicer »za revizijo ustave v vseh točkah, s katerimi se nismo strinjali ... vedno pripravljeni«, da pa nimajo v stranke, »ki zahtevajo revizijo ustave samo v eni točki — državno razdelitev — nikakega zaupanja«. Mnenje slovenske pokrajinske organizacije SSJ je namreč bilo, »da ne bo reševanje samo državnopravnih vprašanj prineslo boljše bodočnosti delavstvu v meščanski državi«. ⁴⁵

Podobno kot slovenska pokrajinska organizacija SSJ, so se v vprašanju ustavne revizije opredelile tudi njene posamezne frakcije. Boj za obliko države in njeno upravno razdelitev je za mariborsko oblastno frakcijo SSJ predstavljal »vprašanje negativnega značaja in to za dolgo vrsto let«. Zato je tudi ocenjevala, da je revizija ustave »za proletarijat podrejeno vprašanje«, in poudarjala, da je delavski razred »interesiran na razvoju dogodkov v tej smeri le toliko, kolikor je neposredno prizadet«. ⁴⁶ Take poglede mariborskih socialistov je dopolnjeval še članek, objavljen v njihovem glasilu Enakost pod naslovom »Proletarijat in politična zmeda v državi«, v katerem je avtor odločno odklanjal kakršnokoli reševanje vprašanja državne ureditve z nacionalnega vidika. Zanj

³⁹ JN, 6. 3. 1923, Veličastni shodi Narodne radikalne stranke. Iz govora M. Stojadinovića na shodu NRS v Mariboru 4. marca 1923.

⁴⁰ JN, 6. 4. 1923, Za edinstvo.

⁴¹ Jutro, 20. 2. 1923, Velika manifestacija za demokratsko stranko. Glej tudi Domovina, 23. 2. 1923, Manifestacija za jugoslovansko demokratsko stranko.

⁴² Jutro, 31. 3. 1923, uvodnik z dne 30. marca.

⁴³ Orjuna, 18. 2. 1923, J. Stefančić, Potreba enotne nacionalistične nadstrankarske fronte.

⁴⁴ Prav tam, Ljubo D. Jurković, Preporod našega naroda.

⁴⁵ Naprej, 6. 1. 1923, Parlamentarno delo in notranjepolitična situacija. (Poročilo poslanca dr. Koruna za pokrajinski zbor.)

⁴⁶ Enakost, 23. 3. 1923, Republika, avtonomija in upravna razdelitev države.

je namreč predstavljalo edino stvarno pot, da se obravnava »vsa vprašanja v obsegu narodnega zedinjenja«, katerega se »skuša danes zanikati s stališča narodnostnih teženj, skušajoč pri tem izrabljati geslo: samoodločba narodov«. Po avtorjevem mnenju pa takih prizadevanj marksizem ne more odobravati, ker bi se na ta način znova obnavljalo »rešene nacionalne probleme z ozkega gledišča narodnostnih teženj«, kar onemogoča razvoj v tisti smeri, ki je predpogoj »velikega organiziranega proletarskega pokreta«. ⁴⁷

Medtem ko je mariborska oblastna frakcija SSJ še namenila določeno pozornost vprašanju ustavne revizije, pa se ljubljanska oblastna frakcija ob njem ni posebej ustavljala. Obstoječa centralistično-unitaristična državna ureditev zanj očitno ni bila vprašljiva, saj so centralistične, avtonomistične in federalistične zamisli o državnopravnem ustroju Kraljevine SHS oziroma »tozadevni boji kapitalističnih meščanskih strank« socialiste, združene v tej frakciji, puščali »hladne«. ⁴⁸ Enake poglede je imela tudi ljubljanska krajevna frakcija SSJ pred združitvijo v SSDL. Zanj je bilo »oblikovanje sedanje državne forme zadeva meščanskih strank oziroma kapitalistične družbe«. ⁴⁹

Zanimivo je, da so NNS, slovenska dela JDS in NRS, pokrajinska organizacija SSJ in njene frakcije v Sloveniji ter Orjuna, ob tem, ko so odklanjale tako ustavno revizijo, ki bi spreminjala centralistični in unitaristični značaj Vidovdanske ustave, imele tudi vsebinsko enaka izhodišča v odgovoru na vprašanje, kako naj bi bila ustrezno izvedena centralistična državna ureditev v Kraljevini SHS. Vse so namreč menile, naj bi bila ta ureditev izvedena na načelu samouprave. Tako je NNS sodila, da je potrebno centralne organe državne oblasti razbremeniti zadev, ki so povezane s posebnimi interesi posameznih krajev, okrajev ali pokrajin. To naj bi omogočila razširjena »narodna samouprava«, preko katere bi bilo zagotovljeno »sodelovanje naroda« v vodenju zadev svojega okraja ali pokrajine. Za ustvarjanje take samouprave bi bila potrebna nova razdelitev države v večje oblasti, ki bi bile sestavljene »po narodnih potrebah, po prirodnih, socijalnih in gospodarskih razmerah, v skladu z narodovo voljo«. Pri tem pa naj bi predstavljala temelj državne organizacije velika avtonomna občina, pristojna za javnoupravne zadeve najnižje stopnje. Taka avtonomna občina bi namenjala posebno pozornost »občekoristnim gospodarskim in socijalnim napravam, ljudski izobrazbi in zdravstvu«. ⁵⁰

V primerjavi z NNS je JDS bolj dosledno vztrajala pri ohranitvi državno-upravne ureditve, kakršno je vzpostavila Vidovdanska ustava. Sodila je, da že ta ustava omogoča obširno samoupravo in decentralizacijo državne uprave pod zaščito neodvisnih upravnih sodišč. ⁵¹ Zanj je zato torej bila potrebna izvedba

⁴⁷ Enakost, 6. 4. 1923, E. V., Proletariat in politična zmeda v državi.

⁴⁸ RP, 17. 3. 1923, Avtonomija, federacija.

⁴⁹ Zarja, 6. 1. 1923, Volilno geslo: avtonomija.

⁵⁰ SN, 25. 2. 1923, Program Narodno-napredne stranke (III). Podčrtano v SN.

⁵¹ Jutro, 31. 3. 1923, uvodnik z dne 30. marca. — V zvezi s to oceno je potrebno pojasniti, da je bila pri tem mišljena samouprava, kakršno je Vidovdanska ustava predvidevala za oblasti in občine, ki so po tej ustavi svoje regionalne, t. j. oblastne in občinske zadeve (oblastne finance, oblastna javna dela, skrb za napredek oblastnih gospodarskih interesov, upravo oblastne imovine, skrb za narodno zdravje in socialna vprašanja v oblasti, prosvetne zadeve ter strokovno izobraževanje) vodile samostojno, v kolikor to ni bilo z zakonom drugače predpisano. Avtonomnost teh upravnih enot je bila v tem, da naj bi bile njihove odločitve v teh avtonomnih zadevah dokončne. Vendar pa dejansko take avtonomnosti oblasti in občine niso imele, kajti po Vidovdanski ustavi so imeli centralni državni organi še vedno pravico nadzora nad odločanjem avtonomnih samoupravnih organov oblasti (oblastnih skupščin in oblastnih odborov) ter pravico na derogiranje samoupravnih aktov, ki so jih sprejemali ti organi oblasti. Te pravice so izhajale iz ustavnega določila, da centralna državna upravna oblast opravlja nadzor nad delovanjem avtonomnih oblastnih samoupravnih organov in občin, in sicer preko oblastnega velikega župana in drugih strokovnih organov. Pri tem je imel ključno vlogo oblastni veliki župan, ki ga je na to funkcijo imenovala centralna državna oblast in ki je lahko zadržal izvršitev vsakega sklepa, katerega so sprejeli samoupravni organi oblasti, če je ocenil, da je določen sklep ali samoupravni akt »protizakonit« oziroma ni v skladu z ustavo, zakoni ali oblastnimi naredbami. Tako je bila samostojna dejavnost samoupravnih organov oblasti (oblastnih skupščin, oblastnih odborov in občin) fiktivna, kajti nadzorni državni organ, oblastni veliki župan je imel veliko večja pooblastila kakor pa avtonomni samoupravni organi oblasti. Samouprava oblasti in občin, kakršno je predvidevala Vidovdanska ustava, ni torej v ničemer ogrozila centralistične državne ureditve v Kraljevini SHS. — O tem glej Čulnovič, Razvitek, str. 184 in isti, Državnopravna historija, str. 265—266.

samouprave, »ne pa državnopravnih avtonomij«. ⁵² To je konkretno pomenilo, da je nasproti zahtevam po reviziji ustave postavljala svojo zahtevo za »**izvedbo oblastnih in okrajnih samouprav**«. ⁵³ JDS se je namreč zavzemala za to, da bi se vladalo in upravljalo ljudstvo samo — v skupščini in po samoupravnih za-
stopstvih. ⁵⁴ To pa je bilo po njeni oceni možno že v obstoječi državno-upravni ureditvi, saj naj bi že Vidovdanska ustava odredila tako oblastno in okrajno samoupravo, ki bo omogočila razvoj in napredek posameznih okrajev in oblasti in »s tem napredek vse države v gospodarskem in narodnem oziru«. ⁵⁵ Enako je sodila tudi NRS, ki je prav tako opozarjala, da že Vidovdanska ustava predvi-
deva »samoupravne oblasti in naprave«. Zahtevala je, naj se »ustava najprej lojalno izvrši v življenje«, potem pa naj se šele ugotovi, kako so se izkazale te samoupravne naprave in oblasti. ⁵⁶ Slovenski radikali so se pri tem zavzemali za izvedbo »najširše samouprave«, ⁵⁷ kaj naj bi taka samouprava zajemala, pa je najbolje pojasnil predsednik NRS Nikola P. Pašić. Sprejemal je sicer zamisel, naj bi imela država »široko samoupravo okrožij, srezov in oblasti«, vendar pa je hkrati postavljala omejitve, da »posamezne oblasti . . . ne smejo biti državice zase, ki bi delale svoje zakone in vodile svojo politiko«. ⁵⁸ Zanj je bila upravičena le zahteva, »da se posameznim delom zemlje in naroda daje možnost, da v napravah krajevnih samoupravnih edinic razvijejo svoje posebne energije in da v svojem krogu morejo ohraniti ono, kar se pri njih, kot plod njihovega dosedanjega zgodovinskega življenja nahaja dobrega, krepkega in zdravega«. ⁵⁹

Tudi pokrajinska organizacija SSJ in njene frakcije v Sloveniji so sodile, naj bi bilo v osnovo državno-upravne ureditve vgrajeno načelo samouprave. V Programu in pravilniku SSJ, ki ga je slovensko pokrajinsko strankino tajništvo izdalo marca 1923, je bila kot edino ustrezna poudarjena taka državno-upravna ureditev, ki bi bila izvedena »na osnovi popolne občinske, srezke (okrajne) in oblastne (okrožne, županijske) samouprave«. ⁶⁰ Načelo samouprave je slovenskemu pokrajinskemu tajništvu SSJ pomenilo samostojno upravo in odločanje o tem, »kaj je prav in kaj ne«. Predvsem pa mu je pomenilo »voliti tiste, ki upravljajo naše zadeve« s tem, da se lahko izvoljene kliče tudi »na odgovor«. Tako naj bi samoupravno načelo omogočilo odločanje »glede okrajnih in pokrajinskih glavarjev in tudi pri najvišjih državnih predstavnikih«. ⁶¹ Podobno sta zagovarjali načelo samouprave tudi ljubljanska in mariborska oblastna frakcija SSJ. Objavili sta že omenjeni volilni razglas Glavnega odbora SSJ iz januarja 1923, v katerem je bilo poudarjeno, da se je izjavila SSJ za »edinstvo države . . . na podlagi najpopolnejše in najširše ljudske samouprave v občini, srezu (okraju) in županiji (okrožju)«. ⁶² V okviru takih programskih izhodišč je zahtevala mariborska oblastna frakcija SSJ samoupravo, ki se prične že v občini in je razširjena na okraje, okrožja, oblasti in državo v smislu neposredne samouprave suverenega ljudstva. Za mariborske socialiste je predstavljala samouprava temelj ljudske vlade in je ustrezala najširšemu pojmu upravne in politične avtonomije. Poudarjali so namreč, da samouprava zagotavlja suverenost državljanov v svobodni državi, t. j. referendum in samoodločanje

⁵² Jutro, 6. 2. 1923, uvodnik z dne 5. februarja.

⁵³ Jutro, 20. 2. 1923, Velika manifestacija za demokratsko stranko. Podčrtano v Jutru. — Tako gledanje JDS na vprašanje, kako naj bi se v Kraljevini SHS izvajala državno-upravna oblast, je predstavil predsednik načelstva ljubljanske oblastne organizacije JDS, dr. Gregor Zervav, na zboru zaupnikov JDS ljubljanske in mariborske oblasti, 18. februarja 1923 v Ljubljani.

⁵⁴ Jutro, 15. 3. 1923, Volilcem v Sloveniji!

⁵⁵ Domovina, 23. 2. 1923, Manifestacija za jugoslovansko demokratsko stranko.

⁵⁶ JN, 28. 2. 1923, Nikola P. Pašić, Volilni proglas Narodne radikalne stranke.

⁵⁷ Samouprava, 24. 2. 1923, Slovenija v Radikalnem taboru.

⁵⁸ JN, 17. 2. 1923, Ministrski predsednik Pašić o naši državi. (Iz govora N. Pašića, 15. februarja 1923 v Beogradu.)

⁵⁹ JN, 28. 2. 1923, Nikola P. Pašić, Volilni program Narodne radikalne stranke.

⁶⁰ Program in pravilnik SSJ, str. 9. Glej tudi Naprej, 14. 3. 1923, Program socialistične stranke Jugoslavije.

⁶¹ Naprej, 4. 1. 1923. V boj za samoupravo! (K strankinemu zboru!).

⁶² Enakost, 16. 2. 1923, Glavni strankin odbor. Sodrugi, delavci, socialisti! in RP, 6. 3. 1923, Glavni strankin odbor, Sodrugi, delavci, socialisti! — Podčrtano v Enakosti in RP.

ljudstva pri vseh državnih zadevah.⁶³ Zato so tudi zahtevali vlado ljudstva in ne posameznih strank, kajti vlada ljudstva bi uveljavila »soodločitev vsakega posameznega državljana pri vseh državnih poslih«. Avtonomija in samouprava, ki so ju zagovarjali, se je torej začejala že pri vsakem posamezniku in v vsaki občini »in ne šele v pokrajini in pri eni nadvladeželjni kapitalistični stranki«. ⁶⁴

Samoupravo, in sicer v smislu t. i. 'samouprave ljudstva', je zahtevala tudi ljubljanska oblastna frakcija SSJ, ki je odklanjala tako beograjski centralizem, kakor tudi njegovo delitev na več pokrajinskih upravnih centralizmov. Po njeni zamisli naj bi bili sestavljeni posamezni deli države na osnovi gospodarskih, kulturnih, socialnih in geografskih načel, v vsakem tako oblikovanem delu pa naj bi bili nosilci uprave po ljudstvu voljeni zastopniki in uradniki.⁶⁵ Podobno je pred združitvijo v SSDL sodila tudi ljubljanska krajevna frakcija SSJ. Ugotavljala je, »da potrebujejo jugoslovanski državljani mnogo več svobode, mnogo več prilike za udeleževanje v svrhu razvoja in sporednega napredka« in pristavljala, da to zagotavlja le »popolna samouprava centriranih gospodarskih in kulturnih edinic«. ⁶⁶

Kar zadeva načela, v katerih naj bi temeljilo izvajanje državno-upravne oblasti, pa je svoje mnenje oblikovala tudi Orjuna. Pri tem samouprave sicer ni posebej omenjala, kljub temu pa se je v tej zvezi opirala na nekatera vsebinsko enaka stališča, kakršna so v zvezi z vprašanjem izvajanja državno-upravne oblasti zagovarjali ostali slovenski unitaristični in centralistični politični subjekti. Orjuna je ob poudarku, naj državni organizem odgovarja »zahtevam naše psihe« terjala, da mora biti narod v državi suveren. Pripadati mu torej mora vsa državna oblast, »ki jo izvršuje z volilno pravico«. To je pomenilo, da mora v državnih funkcijah »narod . . . tudi direktno sodelovati«, in sicer — po oceni Orjune — v upravi upravnih enot (občin in oblasti), »ki naj se urede po geografskih in ekonomskih razmerah«. ⁶⁷

Vidimo torej, da so slovenski unitaristični in centralistični politični subjekti tako v vprašanju revizije ustave, t. j. v vprašanju, ki je neposredno zadevalo problem državne ureditve, kot tudi v vprašanju, po katerih načelih naj bi se izvajala državno-upravna oblast, dosledno zastopali stališča, ki so bila prilagojena njihovim osnovnim nameri — ohranitvi in nadaljnjemu uveljavljanju centralističnega državnega ustroja v Kraljevini SHS. Njihovo zagovarjanje načela samouprave, na katerem naj bi temeljilo izvajanje državno-upravne oblasti, namreč ni izpodbijalo državnega centralizma, temveč je predstavljalo zgolj zamisel, kako naj bi bila ta oblast tehnično razdeljena znotraj centralistično urejene jugoslovanske države. V takih zamislih pa so bile posamezne samoupravne enote še vedno integrirane v državno-upravno enotno državo, kar njihovim samoupravnim oblastem in napravam v ničemer ne bi zagotavljalo avtonomnosti nasproti organom centralne državne oblasti. Slovenski unitaristični in centralistični politični subjekti v svojih političnih programskih načrtih tega vprašanja niso načenjali in so kljub poudarjanju načela samouprave v bistvu pristajali le na en način državne ureditve — centralizem. Tako so predstavljali tisti del slovenske politike, ki na slovensko vprašanje v Kraljevini SHS ni gledal na osnovi težnje, da bi Slovenci kot sklenjena nacionalna enota sami odločali o sebi in imeli samostojen ter suveren položaj v jugoslovanski državi. Takšno gledanje so slovenske unitarnocentralistične politične sile potrdile tudi v ostrem zavračanju avtonomističnih prizadevanj Slovenske ljudske stranke (SLS), ki je tedaj na Slovenskem edina zahtevala nacionalno samoodločbo, da

⁶³ Enakost, 12. 1. 1923, Oblastni odbor SPJ in KDZ, Proletarijatu v mariborski oblasti! Delavci, kmetje, duševni in ročni delavci!

⁶⁴ Enakost, 7. 3. 1923, Sijajni volilni shod rdečega Maribora. — Iz govora Rudolfa Golouha na volilnem shodu SSJ v Götzovi dvorani v Mariboru.

⁶⁵ RP, 27. 3. 1923, Avtonomija, federacija.

⁶⁶ Zarja, 6. 1. 1923, Volilno geslo: avtonomija.

⁶⁷ Statut in program Orjune, str. 32.

bi se tako dosegla nacionalna suverenost slovenskega naroda, t. j. njegova politična in gospodarska samostojnost v upravno enotni Sloveniji, ki naj bi skupaj s Hrvaško in Srbijo tvorila novo, svobodno jugoslovansko državno zvezo.⁶⁸

Vse doslej obravnavane unitaristične in centralistične politične stranke, organizacije in posamezne strankarske frakcije so zavračale avtonomistična prizadevanja SLS skladno z idejnimi, političnimi in družbenoekonomskimi izhodišči svojega delovanja. Pri tem sta bili posebej odločni obe liberalni stranki — Narodno napredna stranka in Jugoslovanska demokratska stranka. NNS je obsojala vse stranke, »ki smatrajo, da je mogoča v državi cela vrsta držav«. ⁶⁹ Tako je obsojala tudi SLS, katere boj za avtonomijo je posmehljivo razumela kot postavljanje vprašanja »o Kranjski državi« in je zato SLS spraševala, »zakaj vruga ne imenujete s pravim imenom — federalizem«. Slovenski ljudski stranki je očitala, da hoče »svojo državico«, v kateri bi nemoteno gospodovala kakor v nekdanji vojvodini Kranjski, pri čemer naj bi bila ta »državica« povezana »z rahlimi vezmi s Hrvati in Srbi« ter »s še rahlejšimi s skupnim vladarjem«. Po oceni NNS je to predstavljalo zgolj »federacijo na odpoved« in je vodilo k oblikovanju »slovenske liliputske republike z 1 milijonom prebivalstva«, ki bi bila v posmeh vsemu svetu, njen edino možni konec pa bi bila »katastrofa naroda slovenskega«!⁷⁰ Enake poglede je imela tudi JDS, ki je avtonomistične težnje Slovenske ljudske stranke označevala kot »šintarski recept«, katerega uresničenje bi imelo »za posledico neizogibno propast našega malega plemena, njegovo gospodarsko in brzo tudi politično smrt«. JDS namreč za Slovence ni videla nevarnosti v tem »da je to, kar je naše, tudi hrvatsko in srbsko, temveč v tem, da bi bili izključeni od tega, kar je hrvatsko in srbsko«. ⁷¹ Velika Srbija, velika Hrvaška in velika Slovenija so zanjo predstavljale »popolno smrt današnje Jugoslavije« in bi po njeni oceni zlasti »napravile življenje neznosno . . . nam Slovencem«. ⁷²

Na osnovi takih pogledov je zato Jugoslovanska demokratska stranka odklanjala vse, kar je kazalo, »da gre za federalizem«. Opozarjala je, da bi bili v državni ureditvi, za kakršno se je zavzemala SLS, politična in finančna uprava ter sodstvo drugačni »v raznih državah, države«. Enako je opozarjala, da bi bile avtonomne tudi carine, kar bi pomenilo, da »lahko udarijo Srbi in Hrvati izvozno carino za žito za Slovence«. Poleg tega je predvidevala, da bi bile tovarne v Sloveniji »socializirane«, na Hrvaškem pa ne, zato naj bi bilo »naravno, da pojde vsa industrija tjakaj«. ⁷³ Druga nevarnost, ki jo je JDS videla v avtonomiji Slovenije, je zadevala prosvetno področje, saj »inteligenca in širši krogi razumejo, da pomeni klerikalni avtonomizem v stvari, da bo ljudska šola podružnica farovža, učitelj pa župnikov hlapec, da bo naše srednješolstvo vodil vpliv šentiviške vzgoje in nunskih učiteljšč, in končno na slovenski univerzi, da lahko tam kar stalno mesto rektorja zavzame klerikalec«.

Toda osnovni poudarek, na katerega je v svojem zavračanju avtonomističnih prizadevanj SLS opozarjala Jugoslovanska demokratska stranka, je ostajal vezan zlasti na gospodarska vprašanja. JDS je poudarjala, da je avtonomija,

⁶⁸ O tem glej podrobneje Perovšek, Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki, str. 11—20. — Pripominjam, da je v tistem času zahtevo po nacionalni samoodločbi vključila v svoje politične programske načrte tudi Novačanova Slovenska republikanska stranka, ki pa je bila premalo vplivna, da bi lahko družbeno in politično udejanila svoj program ali s SLS celo vodila boj za vodilno mesto v postavljanju zahtev po nacionalni emancipaciji slovenskega naroda v Kraljevini SHS. Poleg tega je tudi razpadla že kmalu po skupščinskih volitvah leta 1923. Slovenska ljudska stranka je tako tedaj bila edini pomembni politični dejavnik, ki je zahteval in vodil boj za samoodločbo slovenskega naroda v Kraljevini SHS. — (O zahtevah Slomu, ki ga je v tej zvezi oblikovala, glej podrobneje Perovšek, Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki, str. 20—26).

⁶⁹ SN, 7. 3. 1923. Pred volitvami.

⁷⁰ SN, 17. 3. 1923. Sijajna volilna manifestacija napredne Ljubljane. Podčrtano v SN. (Iz govora podpredsednika NNS, dr. Vladimira Ravnarja, na shodu Naprednega bloka, 15. marca 1923 v Unionovi dvorani v Ljubljani.)

⁷¹ Jutro, 11. 3. 1923, uvodnik z dne 10. marca.

⁷² Domovina, 30. 3. 1923, Po velikem tednu — velika nedelja.

⁷³ Jutro, 25. 2. 1923, Avtonomija Slovenije.

»kakor si jo predstavljajo klerikalci ... gospodarska smrt Slovenije«. Vodilo njenih ocen je bilo, da bi namreč imela Hrvaška druge zakone kakor Slovenija, Vojvodina drug civilnopravni red in drugačno sodstvo, Srbija pa bi lahko z lastnim gospodarskim zakonodajstvom zavirala uvoz slovenskih industrijskih in obrtnih proizvodov. V primeru, da bi bilo mogoče »dvigniti celo prevozne ovire med posameznimi državami«, pa je bila za JDS neizogibna namesto »sedanjih gospodarskih težav pravicata, gospodarska vojna«. ⁷⁴ Zato je spraševala, kako bi se ravnal glede carinske zaščite slovenske obrti in izvoza srbskih živil srbski parlament — ali po željah srbskih ali slovenskih gospodarskih krogov? Za JDS je bil odgovor jasen, saj je bila povsem prepričana, da avtonomistične težnje »kopljejo grob našemu gospodarstvu in s tem tudi naši politični svobodi«. Da bi to dokazala, je skušala prikazati položaj, v katerem naj bi se našla avtonomna Slovenija, ki bi bila »državica od Ljutomera (Prekmurje si vzame Radić!) do Kranjske gore«. Opozarjala je, da bi avtonomna Slovenija morala najti odgovor na naslednja vprašanja: ali bo »naša industrija dobila dobave za srbsko in hrvatsko vojsko? Ali bo s tem ozdravela valuta? Ali bo zaupanje vanjo kaj boljše, ko bomo poleg srbskega vojnega ministra imeli g. Mačka za ministra hrvatske, g. Kremžarja pa za ministra slovenske vojske?« ⁷⁵ JDS ni verjela v uspešen razplet tako nastalih razmer, kajti gospodarski razvoj in obstoj Slovenije je bil zanjo izključno odvisen »od enotnega gospodarskega ozemlja, ki se razprostira od Triglava do Vardarja«. ⁷⁶ Jugoslavija, sestavljena »iz štirih do šestih držav« je tako bila zanjo »nesmisel«. Med drugim tudi zaradi tega, ker je »nemogoče, da bi naša vojska bila sestavljena iz srbske, hrvaške, slovenske in nemara še muslimanske vojske, ki bi jih tujci v odločilnem hipu nagnali drugo na drugo«. ⁷⁷

Zahteve po avtonomistični ali federalistični državnopravni preureditvi Kraljevine SHS, ki jih je v slovenskem političnem življenju najbolj odmevno postavljala SLS, so poleg Narodno napredne stranke in Jugoslovanske demokratske stranke brez pridržkov odklanjali tudi drugi slovenski unitaristični in centralistični subjekti. Pripadniki Orjune so poudarjali, da nosilci takih zahtev dejansko terjajo revizijo države, saj želijo, da »izgine ta velika in močna država, da pridejo v svojih malih državcih do vodstva«. ⁷⁸ Prav tako so tudi slovenski radikali zavračali tako obliko državne ureditve, po kateri bi — kot je dejal predsednik NRS N. Pašić — znotraj Kraljevine SHS obstajale »državice zase, ki bi delale svoje zakone in vodile svojo politiko«. ⁷⁹ Sicer pa so menili, da kakršnokoli avtonomistično ali federativno preurejanje jugoslovanske države ni izvedljivo že zaradi tega, ker bi bilo nemogoče potegniti mejo tako med Slovenci, kot posebej tudi med Hrvati in Srbi. V dokaz, kako problematična naj bi bila državnopravna razmejitev med njimi, so se domislili abstraktne postavke, da bi potem tisti, ki zahteva »zedinjeno Slovenijo«, t. j. SLS, ⁸⁰ moral »k Slovencem pristižeti tudi banske Slovence«, torej zahtevati, da se zedinjeni Sloveniji »pridruži tudi Varaždin, Bjelovar in Zagreb«! ⁸¹ Ker so se zavedali neuresničljivosti take zahteve, so zato zlasti vsako zamisel o razmejitvi med Hrvati in Srbi

⁷⁴ Jutro, 4. 3. 1923, uvodnik z dne 3. marca.

⁷⁵ Jutro, 31. 3. 1923, uvodnik z dne 30. marca.

⁷⁶ Jutro, 3. 4. 1923, uvodnik z dne 2. aprila.

⁷⁷ Domovina, 6. 4. 1923, Kaj bo sedaj? — Podčrtano v Domovini.

⁷⁸ Orjuna, 15. 4. 1923, Jovica M. Silobrić, Za edinstvo nacije in države.

⁷⁹ JN, 17. 2. 1923, Ministrski predsednik Pašić o naši državi. (Iz govora N. Pašića, 15. februarja 1923 v Beogradu.)

⁸⁰ Z izrazom »zedinjena Slovenija« je mišljena zahteva po upravno enotni Sloveniji znotraj Kraljevine SHS, ki jo je v tistem času najbolj poudarjeno postavljala Slovenska ljudska stranka. V svojem takratnem političnem programskem načrtu je SLS povezovala zahtevo po zedinjeni Sloveniji z oblikovanjem posebne avtonomne slovenske državnopravne enote v Kraljevini SHS, ki razen v skupnih zadevah (zunanja politika, vojska, denar in promet), ne bi bila vezana na centralne organe državne oblasti in bi povsem samostojno odločala o vseh vprašanih svojega družbenega, političnega, gospodarskega in kulturnega razvoja. — Podrobneje glej o državno-pravnem načrtu avtonomne Slovenije, ki ga je leta 1923 oblikovala SLS, Perovšek, Oblikovanje načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki, str. 12. 15–17.

⁸¹ JN, 4. 3. 1923, Banski Slovenci.

pogojevali s trditvijo, da bi »v tem slučaju... morale skoraj tri hrvaške župnije pripadati Sloveniji«. ⁸²

Proti avtonomističnim zahtevam SLS so odklonilno nastopile tudi pokrajinska organizacija SSJ in njene posamezne frakcije v Sloveniji. Pokrajinsko tajništvo SSJ je avtonomistična prizadevanja Slovenske ljudske stranke imenovalo »neiskreno jezuitsko frazo«. ⁸³ Podobno so na težnje SLS gledali tudi v mariborski oblastni frakciji SSJ, kateri je avtonomija pomenila »le zopetno nadvlado klerikalne stranke v Sloveniji«. Mariborski socialisti so ocenjevali, da bi bila avtonomija Slovenije »le avtonomija za klerikalno stranko, da more svobodno izkoriščati in vladati slovensko ljudstvo«. ⁸⁴ Pred združitvijo v SSDL so na podoben način o avtonomiji Slovenije razmišljali tudi znotraj ljubljanske krajevne frakcije SSJ. V članku, ki ga je objavilo glasilo frakcije Zarja, »ker je prvi, ki jasno poudarja načelno stran vprašanja konsolidacije države«, ⁸⁵ je avtor ocenil boj delavskega razreda za ali proti avtonomiji kot izgubljanje sil, katere delavski razred potrebuje »nujno za uspešen boj proti tej meščanski družbi«. Poleg tega je še opominjal, »naj delavstvo ne pozabi, da z avtonomijo ne bo odpravljena privatna lastnina«, in k temu pridajal, da je osemurni delavnik »negirala centralistična, priznala pa ga ne bo tudi ne avtonomistična... pa magari federativna Jugoslavija«. ⁸⁶

Še bolj izrazito kot v ljubljanski krajevni frakciji SSJ so zahteve po avtonomiji Slovenije odklanjali socialisti, združeni v ljubljanski oblastni frakciji SSJ. Bili so odločno »proti temu, da bi naša država bila sestavina kakih petih držav«. Take zamisli so odklanjali, čeprav se hkrati niso odpovedovali stari socialistični težnji, po kateri naj bi se na Balkanu oblikovala federativna republika vseh balkanskih narodov. Za uresničenje te težnje so se nameravali boriti, vendar pa so pri tem opozarjali, da kot Slovenci »ne bi želeli, da pride v to federativno republiko naša Slovenija kot posebna državna celota, ker bi bili samo mala kapljica v velikem morju, bili bi objekt izkoriščanja«. Zato so želeli, da pridejo Slovenci v to federacijo »v okviru demokratične in samoupravno urejene Jugoslavije«. ⁸⁷

Poleg Narodno napredne stranke, slovenskih delov Jugoslovanske demokratske stranke in Narodno radikalne stranke, Orjune ter pokrajinske organizacije SSJ in njenih frakcij v Sloveniji sta v takratnem slovenskem političnem prostoru delovali še dve stranki, ki sta prav tako zagovarjali bodisi unitarni bodisi centralistični nacionalnopolitični koncept. Ti stranki v obeh poglavitnih vprašanjih — ena v vprašanju nacionalne enotnosti oziroma obstoju različnih nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS, druga pa v vprašanju oblike državne ureditve — sicer nista oblikovali povsem enakih stališč, kakršna so poudarjale nosilne slovenske unitarnocentralistične politične sile, kljub temu pa ju lahko prištevamo k tistemu delu slovenske politike, ki se je že v začetku dvajsetih let, zlasti pa leta 1923 odločno zavzel, da se v njej uveljavi unitaristična in centralistična smer. Prvo med tema strankama, Samostojno kmetijsko stranko (SKS), so leta 1919 oblikovali polmeščanski liberalni sloji, predvsem veleposestniki in bogatejši kmetje, ki so s tem poizkušali ustvariti svoj politični vpliv na slovenskem podeželju, katero je bilo osnovno oporišče SLS. ⁸⁸ Samostojna kmetijska stranka je sicer nastala pod pokroviteljstvom JDS kot njena izpostava za delovanje na vasi, saj so jo ob njeni ustanovitvi »materialno in politično izdatno podprli slovenski liberalci, ki so želeli to stranko postaviti kot protiutež klerikalnemu vplivu na slovenski vasi«. ⁸⁹ Toda že od svoje ustano-

⁸² Prav tam.

⁸³ Naprej, 21. 3. 1923, Izidi.

⁸⁴ Enakost, 7. 3. 1923, Sljajni volilni shod rdečega Maribora. (Iz govora Rudolfa Golouha na volilnem shodu SSJ v začetku marca 1923 v Götzovi dvorani v Mariboru.)

⁸⁵ Zarja, 6. 1. 1923, opomba uredništva k članku Volilno geslo: avtonomija.

⁸⁶ Prav tam, Volilno geslo: avtonomija.

⁸⁷ RP, 27. 3. 1923, Avtonomija, federacija.

⁸⁸ Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 93.

⁸⁹ Prav tam. Glej tudi Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, str. 132.

vitve dalje je ta liberalno usmerjena stranka vodila svojo in povsem samostojno politiko in ni bila v nobenem pogledu vezana na JDS. Opozarjala je, da predstavlja politično organizacijo slovenskega kmeta, ki »ne sprejema niti diktata buržoazije niti delavskega razreda, da spoštuje vero, če je ne zlorablja v politične namene, da je za avtonomijo Slovenije, če ne škoduje enotnosti države, in da je za monarhistično ureditev pod pogojem, da bo kralj varoval interese kmetov.«⁹⁰ Kljub takim, zlasti avtonomističnim poudarkom so njeni poslanci leta 1921 glasovali za centralistično in unitaristično Vidovdansko ustavo, leta 1923, ko so slovenske politične sile dokončale oblikovanje svojih nacionalnopolitičnih programskih načrtov, pa se je gledanje SKS na nacionalno vprašanje v glavnem ujemale z nacionalnopolitičnimi koncepti vodilnih slovenskih unitarističnih in centralističnih sil. Samostojna kmetijska stranka je zagovarjala načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti, kajti poudarjala je, da so Srbi, Hrvati in Slovenci tri plemena in ne trije narodi.⁹¹ Zato je bil zanjo sovražnik kmetskega ljudstva tisti, »ki ne goji edinstva jugoslovanskega naroda« in »hujska proti bratom!«⁹² V tej zvezi je celo menila, da lahko samo kmet reši »problem narodnega ujedinjenja«, — t. j. udejani koncept jugoslovanskega nacionalnega integralizma.⁹³

Vzporedno s pristajanjem na načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti je odklanjala SKS tudi revizijo Vidovdanske ustave. Zahteve po ustavni reviziji je relativizirala s trditvijo, da je najprej potrebno ustvariti primerne pogoje za reševanje tega vprašanja, torej zagotoviti »redno delovanje skupščine«. To pa naj bi ovirali prav razni »opozicionalci, ki venomer kriče, da se mora najprej revidirati ustava in šele potem da je mogoče pristopiti k rednemu gospodarskemu delu«. SKS je glede tega menila drugače. Zahtevala je, da se najprej izvrši gospodarsko delo, in ko bo urejeno »najnujnejše« — ko bodo davki pravični, ko bo izboljšan vojaški zakon, »ko pride ljudstvo do najpotrebnejših pravic, potem pa se kregajmo, če se mora naša država imenovati Jugoslavija ali SHS.«⁹⁴ Ob tem je opozarjala še na naslednje: da vodita k reviziji ustave samo dve poti, krvava pot »revolucije« in nekrvava pot »parlamentarne borbe«. SKS je zelo jasno poudarila, da namerava le s parlamentarnim bojem doseči tisto, kar zahteva ljudstvo, kajti »ogromna večina naroda je v tem oziru nesporno našega mnenja«. Njeno sporočilo je torej bilo, da v vprašanju ustavne revizije z revolucijo ni nič, parlamentarni boj pa predstavlja edino sredstvo, s katerim se to vprašanje lahko reši.⁹⁵

Samostojna kmetijska stranka je podobno kot druge slovenske unitarno-centralistične politične sile ostro odklanjala avtonomistična prizadevanja SLS, saj jih je označevala kot željo dr. Antona Korošca za avtonomno, t. j. pod nadvlado duhovščine »ječečo Slovenijo«. Kljub temu pa je — kar zadeva vprašanje oblike državne ureditve — nasproti nosilnim unitarnocentralističnim silam zastopala drugačna stališča. Zamislim o avtonomni Sloveniji namreč ni nasprotovala, kajti mnenja je bila, da zakonodajna avtonomija Slovenije »ni tako napačno geslo«. Opozarjala je le, da izvršitev tega gesla ne sme priti »v nepravne roke«, kar bi se zagotovo zgodilo, »če bi prišla v roke klerikalcem«. Po njenem premisleku naj bi zato vsak zaveden avtonomist najprej zrušil »klerikalce, na razvalinah Eselesa pa zgradil dobro in solidno avtonomijo«.⁹⁷

Drugo stranko, ki jo lahko enako kot SKS prištejemo k unitarnocentralističnim slovenskim političnim silam, je leta 1923 — po svojem prihodu iz tujine — ustanovil bivši načelnik SLS in bivši deželni glavar Kranjske, dr. Ivan Šu-

⁹⁰ Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 94.

⁹¹ Kmetijski list, 3. 1. 1923, Pristašem kmetske misli! (Navajam: KL).

⁹² KL, 15. 2. 1923, Matija Gubec. — Podčrtano v KL.

⁹³ KL, 13. 3. 1923, Naša zgodovinska naloga.

⁹⁴ KL, 15. 3. 1923, Klerikalna volilna gesla. — Podčrtano v KL.

⁹⁵ KL, 4. 4. 1923, Revizionistični blok.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ KL, 15. 3. 1923, Klerikalna volilna gesla.

šteršič. I. Šušteršič je prispel v Ljubljano 11. decembra 1922 in se je takoj pričel pripravljati na vrnitev v politično življenje. Svoj ponovni vstop v slovensko politiko je pred tem že napovedal z znano brošuro »Moj odgovor«,⁹⁸ namenjeno proti novemu vodstvu SLS, bivšim t. i. »mladinom«, ki so ga decembra 1917 odstavili z vodilnega mesta v stranki in ga iz nje izključili.⁹⁹ Z neposrednim političnim delovanjem je nato pričel februarja 1923, ko je razglasil ustanovitev nove Narodne ljudske stranke (NLS). Pri ustanovitvi te stranke je I. Šušteršiču pomagal N. Pašić, ki je privolil, da se vrne v domovino, saj je računal, »da bo na ta način prestrašil vodstvo SLS, ki je bilo prav tedaj v hudi opoziciji do radikalnega centralističnega režima«.¹⁰⁰ NLS je ostro kritizirala Slovensko ljudsko stranko in opozarjala na klerikalni značaj »nove« SLS. V tem smislu je zato zase poudarjala, da nastopa »na temelju pozitivnega krščanstva proti kulturobojstvu in zlorabljanju cerkve v politične namene po političnem klerikalizmu«.¹⁰¹

NLS, ki je nasprotovala Slovenski ljudski stranki na vseh področjih družbenega in političnega življenja, je tudi v nacionalnem vprašanju zagovarjala tej stranki nasproten nacionalnopolitični programski koncept. Postavila se je na unitarnocentralistično stran, pri tem pa se je od ostalih slovenskih unitarističnih in centralističnih sil razlikovala v tem, da ni podpirala načela jugoslovanske nacionalne enotnosti. Ocenjevala je namreč, da tvorijo Srbi, Hrvati in Slovenci narod trojnega imena in trojne individualnosti ter da imajo vsak svoje narodne posebnosti, ki so posledica večstoletnega ločenega zgodovinskega razvoja.¹⁰² V tej zvezi je načelnik NLS I. Šušteršič o Srbih, Hrvatih in Slovenih celo govoril tudi kot o treh narodih v Kraljevini SHS.¹⁰³

Merilo — ali kot je poudarjala NLS — vrhovni zakon njenega gledanja na vprašanje obstoja različnih nacionalnih individualnosti v jugoslovanski državi je namreč bilo »ljudstvo, ki se je s svetovnim prevratom povzpelo v višino političnega naroda«. Blagor, svoboda in samovlada ljudstva pa so bile »temeljne točke tega zakona«, zato je Narodna ljudska stranka tudi poudarjala, da gre ljudstvu odločilna beseda v vseh javnih zadevah, državnih ali krajevnih. Opozarjala je, da mora »modra državna vlada« upoštevati to dejstvo in prepustiti vsaki narodni enoti samoodločbo in polno samoupravo v vseh zadevah, »ki se ne dotikajo bistva državne celote«.¹⁰⁴ S tem pristavkom pa je, tako kot druge slovenske unitarnocentralistične politične sile pokazala, da odklanja vsako zamisel o spremembi državnopravnih načel, na katerih je bila zgrajena Kraljevina SHS. NLS, ki je sicer večkrat izrazila zahtevo po ljudski svobodi, ljudski samoupravi, ljudski samovladi in ljudski samoodločbi,¹⁰⁵ je menila, da predstavlja ta zahteva zgolj taktično, ne pa programsko vprašanje.¹⁰⁶ Po njenem je bilo potrebno samo urediti javne razmere, pa bi doseglo ljudstvo samoodločbo in samoupravo.¹⁰⁷ Zato tudi »ni izrecno sprejela v svoj program revizije ustave«.¹⁰⁸ Ocenjevala je namreč, da je potrebno reševati vprašanje oblike državne ure-

⁹⁸ Brošura dr. Ivana Šušteršiča »Moj odgovor« je izšla aprila 1922 v samozaložbi v Ljubljani.

⁹⁹ O razdoru v SLS leta 1917 in razpletu spora med Šušteršičevimi »starini« in Korošec — Krekovimi »mladini« v času po sprejemu Majniške deklaracije glej podrobneje Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, str. 70—88.

¹⁰⁰ Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 112.

¹⁰¹ Pivec, Programi političnih strank, str. 367.

¹⁰² Ljudski dnevnik, 1. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Šušteršič, načelnik stranke: Narodu! (Navajam: LD). Glej tudi Ljudski tečnik, 8. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Šušteršič, načelnik stranke: Narodu! (Navajam: LT).

¹⁰³ LD, 6. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini. (Iz govora načelnika NLS I. Šušteršiča na shodu NLS, 4. marca 1923 na Vinici v gostilni pri Maliču.

¹⁰⁴ LD, 1. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Šušteršič, načelnik stranke: Narodu! — Glej tudi LT, 8. 2. 1923, Izvršni odbor Narodne ljudske stranke, dr. Ivan Šušteršič, načelnik stranke: Narodu!. (Podčrtano v LD in LT.)

¹⁰⁵ Glej LD, 26. 2. 1923, Sijajen shod Narodne ljudske stranke v Borovnici; 3. 2. 1923, Revizija ustave; 6. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini.

¹⁰⁶ LD, 3. 2. 1923, Revizija ustave.

¹⁰⁷ LT, 8. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini. (Iz govora načelnika NLS I. Šušteršiča na shodu NLS, 4. marca 1923 v Crnomlju v hotelu Lakner.)

¹⁰⁸ LD, 3. 2. 1923, Revizija ustave.

ditve na kompromisen način.¹⁰⁹ Zaradi tega je še posebej ostro obsojala avtonomistična prizadevanja SLS, ki so bila po njeni oceni neustrezna in tudi ne pristna, saj »vpijejo voditelji SLS po avtonomiji zgolj zato, ker so jih v Belgradu spodili od vladnih jaslji.«¹¹⁰ Poleg tega so bile avtonomistične zahteve SLS za Narodno ljudsko stranko nesporejmljive še zato, ker so bile enake ločitvi Slovenije »od države. SHS v skoro vseh zadevah narodovega življenja«, kajti samo malenkostno področje naj »bi še ostalo državno«, vse drugo pa naj bi reševala Slovenija sama zase.¹¹¹ Takih zahtev NLS ni podpirala, temveč je nasproti njim poudarjala politiko kompromisa, ki je edina pametna in uspešna pot »za trezne politike.«¹¹² V zvezi z državnopravnim preurejanjem Kraljevine SHS torej zanjo ni bilo pomembno oblikovanje različnih in zlasti ne avtonomističnih državnopravnih načrtov, pač pa je glede tega vprašanja predstavljal za NLS edino sprejemljivo merilo kompromisno doseženi sporazum med vsemi tremi narodnimi enotami — Srbi, Hrvati in Slovenci.¹¹³ Ta naj bi bil sklenjen, še preden bi se v skupščini morebiti izvršila revizija ustave.¹¹⁴

Narodna ljudska stranka je hkrati z odklanjanjem avtonomistične državno-pravne preureditve tudi v vprašanju, na katerih načelih naj bi se v Kraljevini SHS izvajala državoupravna oblast, zagovarjala enaka stališča kot ostali slovenski unitarnocentralistični politični subjekti. Potrebno delo je videla le na področju državne uprave in v tem smislu je tako kot druge unitarnocentralistične sile poudarjala načelo ljudske samovlade oziroma samouprave. Zanj je bilo pomembno, da bi se gospodarske in finančne zadeve uredile brez večjih državnopravnih sprememb tako, »da bomo v tej državi lahko živeli«. To je konkretno pomenilo, da bi se posameznim uradom v okviru njihovih pristojnosti priznala večja oblast — da bi lahko sami reševali zadeve svojega okraja. Za NLS je torej bila bistvena realna politika na političnem in gospodarskem področju, »pri čemer stopa vse drugo v ozadje.«¹¹⁵ Zato je bilo po njeni oceni ključno le vprašanje dobre uprave, od katere je odvisno vse. NLS se je bila pripravljena boriti za tako upravo, in sicer na vsej črti, ne pa za fraze, »ki ne pomenijo nič ali pa vsaj ne veliko več kot nič«. Take fraze so bile za NLS centralizem, avtonomija, revizija ustave, plemenski separatizem. Zato tudi je — konkretno o avtonomistično urejeni državi sodila —, da je lahko v danih razmerah desetkrat slabša kot najstrožji centralistični državni organizem, če ima ta boljšo upravo — in obratno.¹¹⁶

Sušteršičeva Narodna ljudska stranka, ki je bila obrobnega značaja¹¹⁷ in ni pustila nobene vidnejše sledi v slovenski politiki dvajsetih let,¹¹⁸ predstavlja zadnjega izmed tistih slovenskih političnih subjektov, ki so v letu 1923 dogradili in v podrobnostih izoblikovali svoje unitaristične in centralistične nacionalnopolitične programske načrte. Ti subjekti, med katerimi jih je največ bilo iz liberalnega in socialističnega tabora, so zagovarjali unitarnocentralistični nacionalni razvoj in so se s takimi pogledi na nacionalno vprašanje postavili nasproti temeljnemu hotenju slovenskega naroda — várovanju slovenske nacio-

¹⁰⁹ LD, 6. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini.

¹¹⁰ LT, 12. 4. 1923, Zapeljano ljudstvo.

¹¹¹ LD, 20. 3. 1923, Volitve.

¹¹² LD, 3. 2. 1923, Revizija ustave.

¹¹³ LD, 20. 3. 1923, Volitve.

¹¹⁴ LD, 3. 2. 1923, Revizija ustave.

¹¹⁵ LD, 6. 3. 1923, Lepo uspela shoda Narodne ljudske stranke v Beli Krajini. (Iz govora načelnika NLS I. Sušteršiča na shodu NLS, 4. marca 1923 v Crnomlju v hotelu Lakner.)

¹¹⁶ LT, 5. 4. 1923, V boju za fraze.

¹¹⁷ Zelo dobro ocenjuje pomen in vlogo te stranke M. Pivec, ki pravi, da je bila »sporadičnega značaja« in je predstavljala zgolj »poskus dr. Sušteršiča, da se leta 1923 zopet uveljavi«. — Glej Pivec, Programi političnih strank, str. 367.

¹¹⁸ NLS je na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. marca 1923 dobila le 875 oziroma 0,4 % glasov in je po volitvah dejansko prenehala obstajati. Svoje delovanje je omejila le na stalno napadanje tako Slovenske ljudske stranke kot tudi njenih voditeljev. Pri tem je preko svojega glasila Ljudski tednik dožila SLS zapeljevanja slovenskih množic in v tej zvezi zlasti poudarjala »demagoško« ravnanje A. Korošca. Na naslednjih skupščinskih volitvah, 8. februarja 1925, se ni več pojavila s svojo listo, in ko je prišlo do zблиžanja HRSS in radikalov v marcu 1925 je I. Sušteršič s svojo stranko dokončno izgubil iz političnega življenja. — O tem glej Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 113.

nalne identitete in prizadevanju po nacionalni samostojnosti, enakopravnosti in svobodi. V enonacionalno opredeljeni in centralistično zgrajeni Kraljevini SHS, v kateri je bil slovenski narod ponovno soočen s političnimi in državno-pravnimi raznarodovalnimi načrti, slovenske unitarnocentralistične sile teh hontenj niso zaznale, pač pa so kot osnovno načelo skupnega življenja jugoslovanskih narodov v eni državi razumele in sprejemale njihovo nacionalno razničenje, v katero je sodilo tudi razničenje slovenske nacionalne enote. Političnih subjektov, ki so tako gledali na vprašanje slovenskega naroda, tedaj ni bilo malo, vendar pa so v slovenski politiki predstavljali njen šibkejši pol. Avtonomi-stično-federalistična usmeritev je namreč že ob volitvah leta 1923 med Slovenci dobila večinsko podporo in je od tedaj predstavljala vodilno politično opredelitev slovenskega naroda. Ta opredelitev se je v kasnejšem zgodovinskem razvoju utrjevala in je dozorevala kot slovenski narodni program v jugoslovanski državi. Proces, v katerem je ta program dozoreval, pa je razumljivo potekal mimo in na škodo slovenskih unitarnocentralističnih sil, saj ta, sicer ne zanemarljiv del slovenske politike ob oblikovanju svojih nacionalnopolitičnih konceptov ni niti poznal niti priznaval slovenske narodne volje za nacionalno emancipacijo ter njeno narodno, državno-pravno, gospodarsko in politično uveljavitev.

Zusammenfassung

DIE NATIONALPOLITISCHEN KONZEPTE DER SLOWENISCHEN UNITARISTISCHEN KRÄFTE IM JAHR 1923

Jurij Perovšek

In dem zentralistisch strukturierten Königreich der Slowenen, Kroaten und Serben (SHS), das sich als eine Nation auffaßte, und in dem durch die am 28. Juni 1921 verabschiedete sog. Vidovdan-Verfassung der jugoslawische nationale Integralismus und das zentralistische Staatsgebilde gesetzmäßig verankert wurden, stellte die Frage der souveränen und gleichberechtigten Lage der einzelnen jugoslawischen Völker eines der Schlüsselprobleme dar, die die gesellschaftliche und politische Realität in der damaligen jugoslawischen Staatgemeinschaft kennzeichneten. Diese Frage überwog schon zu Beginn der zwanziger Jahre in den politischen Verhältnissen innerhalb des ersten jugoslawischen Staates, kam aber in den Standpunkten zum Ausdruck, die die einzelnen politischen Subjekte, gemäß ihren nationalpolitischen programmatischen Prämissen, gegenüber dem Staatsgrundgesetz des Königreichs SHS — der Vidovdan-Verfassung — einnahmen.

Die Herausbildung der nationalpolitischen Konzepte, die das Wirken der slowenischen politischen Kräfte im Königreich SHS steuerten, ging nach der jugoslawischen Vereinigung 1918 schleppend vor sich, war sie doch bedingt durch die Entwicklung der gesellschaftlichen, politischen und staatsrechtlichen Problematik in dem neu entstandenen Staat. Der entscheidende Augenblick, der von den slowenischen politischen Subjekten eine vollständige Begründung und genaue Ausarbeitung ihrer nationalpolitischen Programmpläne unbedingt forderte, trat ein im Jahre 1923, da in der ersten Hälfte dieses Jahres (18. März 1923) die Wahlen zur Nationalversammlung des Königreichs SHS stattfanden. Das waren die ersten Parlamentswahlen nach der Verabschiedung der Vidovdan-Verfassung, die den Slowenen ihre nationale Existenz absprach und das Nationalproblem mit allem Gewicht in das politische Leben hineintrug. Bei den Wahlvorbereitungen rundeten die slowenischen politischen Kräfte ihre nationalpolitischen Konzepte ab und stellten sie dann vor. Sie bezogen darin Stellung zu den beiden Grundfragen, die in der damaligen jugoslawischen Gemeinschaft das Nationalproblem wesentlich betrafen: zur Frage der jugoslawischen nationalen Einheitlichkeit, beziehungsweise der Existenz unterschiedlicher nationaler Individualitäten im Königreich SHS, sowie zu der Frage nach der Form der Staatsordnung.

Die slowenischen politischen Faktoren, welche in der nationalen Frage das unitaristische und zentralistische Programmkonzept vertraten, unterstützten ausdrücklich den verfassungsmäßig gültigen Grundsatz der jugoslawischen nationalen Einheitlichkeit, nach welchem die Slowenen, Kroaten und Serben nur »Stämme« des einen

jugoslawischen Volkes darstellten. Diese politischen Faktoren — die Nationale Fortschrittspartei (NNS) die Jugoslawische Demokratische Partei (JDS), die Organisation der Jugoslawischen Nationalisten (Orjuna), der slowenische Teil der Nationalen Radikalen Partei (NRS) sowie die regionale Organisation der Sozialistischen Partei Jugoslawiens (SSJ) und deren einzelne Fraktionen in Slowenien lehnten außerdem Forderungen nach einer Verfassungsrevision ab. Sie wandten sich gegen jegliche Änderung des zentralistischen und unitarischen Charakters der Vidovdan-Verfassung und ließen hinsichtlich der staatlichen Ordnung lediglich die Möglichkeit zu, daß — unter Wahrung des Supremats der zentralen Organe der Staatsmacht — die Ausübung der staatlich-behördlichen Macht auch durch die Selbstverwaltung der Behörden, der Bezirke und Gemeinden, erfolgen könne. Diese Art von Ideen konnten dem bestehenden staatlichen Zentralismus keinen Abbruch tun, da sie nur einen Plan darstellte, wie die staatlich-behördliche Macht innerhalb des zentralistisch geordneten jugoslawischen Staates technisch aufgeteilt werden sollte. So stellten all diese politischen Faktoren jenen Teil der slowenischen Politik dar, der bei der Betrachtung der slowenischen Frage im Königreich SHS nicht vom Bestreben ausging, die Slowenen als eine geschlossene und vollausgebildete nationale Einheit allein über sich selbst entscheiden zu lassen und ihnen eine selbständige und souveräne Stellung innerhalb des jugoslawischen Staates einzuräumen. Deshalb lehnten sie auch sehr scharf die autonomistischen Bemühungen der Slowenischen Volkspartei (SLS) ab, die damals als die einzige in Slowenien die Forderung nach nationaler Selbstbestimmung aufstellte, um auf diese Weise zur nationalen Souveränität des slowenischen Volkes und zu politischer und wirtschaftlicher Selbständigkeit zu gelangen.

Neben der NNS, der JDS, der Orjuna, dem slowenischen Teil der NRS und der regionalen Organisation der SSJ und deren Fraktionen in Slowenien, wirkten im damaligen slowenischen politischen Raum noch zwei Parteien, die ebenso entweder das unitaristische oder das zentralistische nationalpolitische Konzept befürworteten — die Selbständige Bauernpartei (SKS) und die Nationale Volkspartei (NLS). Beide Parteien vertraten in der nationalen Frage hauptsächlich die gleichen Standpunkte wie die führenden slowenischen unitaristischen und zentralistischen Kräfte. Von ihnen unterschieden sie sich nur darin, daß sich die SKS im Prinzip den Gedanken von einem autonomen Slowenien nicht widersetzte, die NLS aber die Grundsätze der jugoslawischen nationalen Einheitlichkeit nicht unterstützte. Trotzdem gehörten die beiden Parteien zu jenem Teil der slowenischen Politik, der sich bereits zu Beginn der zwanziger Jahre, vor allem aber im Jahre 1923 entschieden für den Durchbruch der unitaristischen und der zentralistischen Richtung einsetzte. Dieser Teil der slowenischen Politik, den größtenteils die Parteien aus dem liberalen und sozialistischen Lager bildeten, stellte sich in der nationalen Frage gegen das Grundanliegen des slowenischen Volkes — die Wahrung der slowenischen nationalen Identität und das Bemühen um nationale Selbständigkeit, Gleichberechtigung und Freiheit. Das brachte ihn auch an den Rand der slowenischen Politik, denn schon bei den Wahlen von 1923 erhielt bei den Slowenen die Gegenposition zum Unitarismus und Zentralismus, nämlich die autonomistisch-föderalistische Ausrichtung, eine mehrheitliche Unterstützung. Sie bildete sozusagen schon damals und auch in der späteren geschichtlichen Entwicklung die vorherrschende politische Orientierung des slowenischen Volkes im ersten jugoslawischen Staat.